

Internetguide #25

Källkritik på internet

I den här guiden lär du dig...

- Vad en källa och källkritik är
- Hur källkritik fungerar och varför det är viktigt
- Hur du bedömer en källas trovärdighet
- Hur du hittar olika sorters källor
- Fördelar och nackdelar med källkritik
- Källkritik på nätet i praktiken
- Teknisk granskning av källor på nätet

Innehåll

Förord	4
1. Källkritik på nätet	5
Skillnader mot traditionella medier	6
Internets storlek	6
Vad är källkritik?	7
Vad är en källa?	7
Den källkritiska metoden	9
2. Varför källkritik på nätet?	11
Skaffa dig en egen uppfattning	12
Konsekvenser av brist på källkritik	14
Källkritiska svårigheter på nätet	14
Källkritiska möjligheter på nätet	15
3. Praktisk källkritik på nätet	16
Vem äger adressen?	17
Korta ned åt vänster	18
https://www.iis.se/internet-for-alla/guider	19
Webbplatser	20
Uppslags- och referenswebbplatser	21
Söktjänster	21
Algoritmer och filterbubblor	22
Sociala medietjänster	24
Nätsamhällen och diskussionsforum	24
Bloggar	24
Bli en bra källa	24
E-post	24

4. Källgranska medieformat **26**

Text	27
Bild	27
Ljud	28
Video	28

5. Länkar och tips på mer läsning **30**

Källor	31
--------	----

Förord

Den här guidens syfte är att ge dig grundläggande verktyg och metoder för att du medvetet ska kunna hantera och bedöma de källor som du tar del av på nätet. I en vardag där alla kan publicera information via internet behöver du ställa dig frågor som: Är källan det den utger sig för att vara? Vad vill avsändaren? Vad är syftet med den här webbplatsen? Du behöver med andra ord träna på att förhålla dig till hur rimlig informationen är i förhållande till den som har skapat den. Att utveckla en källkritisk medvetenhet gör din vardag på nätet mer spännande och rolig, för genom de metoder som källkritiken använder blir du snart en detektiv som kommer att försöka ta reda på om informationen du möter är korrekt eller inte. Dessutom erbjuder internet många möjlighet att tillsammans med andra söka efter svar.

I mitt arbete på IIS, som ansvarig för Webbstjärnan, arbetar jag med att utveckla elevers användande av internet och därför finns övningsuppgifter och exempel som riktar sig särskilt till lärare, elever, studenter, pedagoger och bibliotekarier, som ett komplement till den här guiden. Dessa finner du på Webbstjärnans webbplats <https://www.webbstjarnan.se/kallkritik>

Kristina Alexanderson

Stockholm, juni 2016.

När du delar vidare ett Facebook-inlägg eller sprider ett påstående så blir du själv en avsändare. Alltså, dina vänner tror mer på det som sägs eftersom det är du som säger det. Därför är det viktigt att ta ansvar för sånt du delar på nätet och kolla upp om det stämmer eller inte. Det är ganska lätt att göra enkla kontroller – och det kan vara kul att vara webbdetektiv!

Åsa Larsson

Redaktör på Viralgranskaren

1. Källkritik på nätet

1. Källkritik på nätet

En förutsättning för att lyckas med källkritik på nätet är att ha en förståelse för vad nätet är och hur det skiljer sig från andra källor, som böcker eller traditionella medier, som vi haft kring oss i århundraden. Internet består av otaliga mindre nätverk med datorer som kan kommunicera med varandra. Det innebär att det inte finns någon eller några som bestämt vilka eller vem som får bidra med information på nätet.

Innehållet på internet utgörs också av olika informationsformat, som text, ljud, bild, video eller datorprogram. Det kan vara svårt att värdera källor på internet eftersom den mängd information som finns tillgänglig är enorm. När vi värderar källor kräver det att vi har kunskaper om olika medieformer, hur olika tjänster fungerar, hur information publiceras och även om källkritik, det vill säga den metod som gör att vi medvetet kan välja vilka källor vi vill använda, för att vi ska kunna göra det medvetet och korrekt.

Skillnader mot traditionella medier

Tryckta böcker är tidsmässigt linjära, det vill säga att det som står i en faktabok från 1910 kommer att stå kvar i den tryckta boken utan att ändras. Tryckta medier är statiska. Referenser i form av fysiska bevis är också konstanta, även om tolkningen och betydelsen av dem kan komma att ändras över tid. En positiv aspekt av traditionella medier och fysiska bevis är att de ger oss en möjlighet att följa en utveckling från då till nu. På internet är allt innehåll föränderligt, källor dyker upp, etableras och försvinner. Information ändras för att ersättas av nya fakta. Källor på nätet, och den information de förmedlar, är dynamiska, vilket gör att du snabbt har tillgång till den senaste informationen.

Internets storlek

Nätet är stort. Riktigt stort. Du kanske tycker samlingarna i ett bibliotek är stora, men det är bara småpotatis jämfört med informationsmängden på internet. På grund av internets decentraliserade tekniska uppbyggnad är det svårt att med exakthet beräkna hur mycket information nätverkens nätverk innehåller. Enligt Google består webben av cirka 60 biljoner (60 miljarder miljarder) sidor. Samtidigt finns det stora mängder information och data tillgängligt via internet som inte dyker upp via söktjänster. När det gäller indexering av innehåll på internet så talar vi om det som kallas den "ytliga" webben, de medieformat som söktjänsternas teknik stöder. Till det kan du lägga till den så kallade "djupa" webben, till exempel tjänster vilkas innehåll söktjänsterna inte kommer åt, vars innehåll helt eller delvis dolts från indexering. Slutsatsen är att det finns många källor på nätet som du inte hittar via en vanlig sökmotor.

Källor: Google, Verisign, Web Foundation, Tilburg University.

Vad är källkritik?

Källkritik är en metod som har sin utgångspunkt i historieforskningen och som innebär att du systematiskt granskar källor och bedömer deras trovärdighet. Den traditionella källkritiken är en utgångspunkt vid granskning av information på internet. Men i den uppkopplade världen behöver perspektivet breddas.

Vad är en källa?

En källa är platsen eller stället som du hämtar uppgifter ifrån. Det är genom källor som vi hämtar information om något. Med en källa för information menas ett material (text, bild eller liknande) eller en berättad framställning. Inom den traditionella källkritiken delas källor in i tre typer:

- Skriftliga. Text i alla dess former, till exempel en tryckt Internetguide.
- Muntliga. Intervjuer och vittnesmål, till exempel ett radioprogram.
- Materiella. Fysiska ting som bär vittnesbörd om skeenden, till exempel en runsten.

En källa kan alltså vara allt från ett kassakvitto till en inspelad intervju, ett uppslagsverk eller ett arkeologiskt fynd. På nätet kan en bild innehålla text som samtidigt länkar till en film där någon återger en ögonvittnesskildring. Vi återkommer senare till hur sammanblandningen av medieformaten på internet påverkar källkritiken.

Inom källkritiken värderas källor enligt en hierarkisk ordning:

- **Primärkälla.** En primärkälla har inte filtreras genom en tolkning eller utvärdering. Enkelt uttryckt kan man säga att en primärkälla är den första publiceringen av ett resultat. Det är viktigt att vara medveten om att även primärkällor behöver granskas och att du bör förhålla dig kritisk till dem.
- **Sekundärkälla.** Med sekundärkälla menas att den återger något som den ursprungliga källan förmedlat.
- **Tredjepartskälla.** En tredjepartskälla återger det som en sekundärkälla har meddelat.

1. Källkritik på nätet

Det vanligaste är att vi först tar del av information från olika sekundärkällor eller tredjepartskällor, värderar informationen, för att utifrån dessa eventuellt leta efter informationens ursprung och om det är intressant försöker hitta en primärkälla. Vi skiljer digitala källor från "verkliga" eftersom de skapas under olika villkor och har skilda förutsättningar. I din vardag använder du medvetet eller omedvetet olika sorters källor för att skapa dig en uppfattning om fakta och händelser.

Checklista! Undersök källan

När du hämtar information från en källa ska du svara på följande frågor för att kunna värdera den.

Vem står bakom källan?

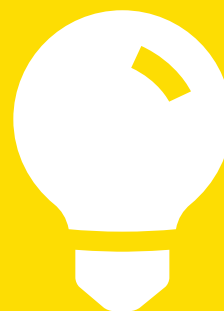
- Är det en myndighet?
- Är det en organisation?
- Är det ett företag?
- Är det en privatperson?
- Är det någon som behärskar ämnet?
- Är det någon du litar på?

Varför är källan skapad?

- Är det för att informera?
- Är det för att presentera fakta?
- Är det för övertyga dig om något?
- Är det för att påverka en opinion?
- Är det för att sälja en produkt eller tjänst till dig?
- Är det för att underhålla dig?

Överkurs! Antalet svenska webbplatser

När det gäller omfattningen av internet i Sverige så är även det en fråga som svår att besvara. Websidor och annat innehåll kan ha svenskt upphov, men finnas på webbtjänster som är fysiskt belägna utomlands och sajter som administreras i Sverige kan ha text på andra språk än svenska. Det finns i skrivande stund ingen kvalificerad uppfattning om hur stor den svenskspråkiga delen av innehållet på nätet är. I mars 2016 fanns det cirka 1,5 miljoner registrerade domännamn under den svenska toppdomänen .se, vilket kan ge en viss fingervisning om att det rör sig om flera hundra miljoner websidor.

Den källkritiska metoden

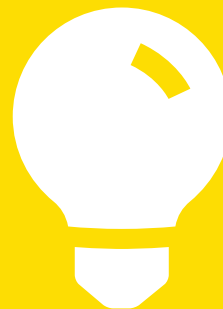
I korthet handlar källkritik om att besvara en serie frågor för att bilda dig en egen uppfattning om en källas trovärdighet. I det arbetet försöker du även att hitta källornas syfte och ursprung.

I den traditionella källkritiken tillämpas fyra kriterier när en källa granskas:

- **Äkthet.** Är källan vad den utger sig för? Är källan ett original eller en kopia? Är den äkta eller falsk?
- **Tid.** Är informationen aktuell eller kan det finnas nyare rön? Hur långt efter det som inträffat upprättades källan? Källor som skapats närmare i tiden i förhållande till det som de vittnar om anses vara mer trovärdiga.
- **Beroende.** Är källan fristående eller hör den ihop med andra källor? Är informationen från källan beroende av andra källor? På vilket eller vilka sätt?
- **Tendens.** Finns det värderingar i informationen från källan? Vems intressen företräder källan? Finns det motstridig information från andra källor? Hur trovärdig är den motstridiga informationen?

Tips! Oberoende källor

En grundläggande regel när du arbetar med källor är att försöka få uppgifter bekräftade från flera källor som är oberoende av varandra. Om du arbetar så att du alltid försöker få uppgifter bekräftade av flera oberoende källor kan du relativt säkert avgöra om den information som du vill använda är tillförlitlig eller om källan ska ses som mindre trovärdig.

Hur påverkar svaren på frågorna ovan ditt sätt att värdera källan?

Källkritik handlar om att ha en kritisk och medveten inställning till all information som du tar del av i alla former och situationer både på nätet och på andra platser. Vid en källkritisk granskning på nätet har du många möjligheter att göra egna efterforskningar och dra egna slutsatser kring källors trovärdighet och sanningshalt. Utan internet hade det varit svårare att ta reda på mer om nyheterna som du ser på tv, tar del av i sociala medier, läser i tidningen eller ett rykte som du snappar upp, för att ta ett par tydliga exempel.

2. Varför källkritik på nätet?

2. Varför källkritik på nätet?

Ett källkritiskt förhållningssätt behöver vara en naturlig del av en digital vardag och anledningarna är många. Nätet ger alla möjligheten att publicera och sprida information. Det är en av internets styrkor, men det innebär också att du på internet möter många olika slags källor som alla ger sin bild av verkligheten. När du använder information från nätet och andra källor är det viktigt att kunna avgöra om den bild som ges av källan är sann, sannolik, eller rent påhitt, som maskerats som fakta. Det är också viktigt att förstå att det du gör på nätet, som vilka sökningar du gör, vilka webbsidor du besöker et cetera, på flera sätt påverkar vilka källor du får ta del av när du söker på webben eller får ta del av i flöden som du följer i sociala medier. Mer om det i kommande kapitel.

Skaffa dig en egen uppfattning

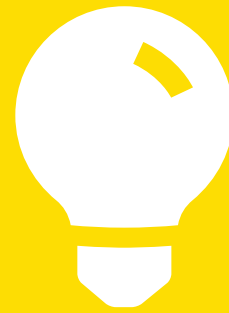
Källkritik i vardagen handlar om att jämföra, titta på vem som står bakom informationen, vem som är avsändare, skribent, fotograf, et cetera. Är den informationen du tar del av rimlig eller inte? Vilka källor används och varför används dessa? Vad är källornas relation till varandra och vilka värderingar förmedlar de? Varför vill du tro på informationen? Är det för att den stämmer överens med din världsbild, och med dina värderingar? Eller är det för att den är mest sannolik? Kan du hitta fler källor som säger samma sak, men som är oberoende av den första källan?

Om vi tittar på innehållet på internet så finns det många källor som vinklar informationen. Här är några exempel:

- Vinklad information. All information är vinklad i någon mån, skulle man kunna hävda. Även råa data kan genom att vinklas på ett visst sätt förmedla ett visst budskap beroende på hur de presenteras. Du behöver därför alltid fråga dig vem som står bakom informationen och vad den som står bakom informationen vill. Du bör fundera kring hur informationen är vinklad och i vilket syfte det gjorts.
- Vilseledande innehåll. Det som ser ut som en autentisk amatörfilm på en webbvideotjänst kan vara en del av en reklamkampanj. Falska nyheter och rapporter kan spridas via sociala medier till etablerade medier.
- Viral underhållning. I sociala medier sprids artiklar, bilder och filmklipp som skapats i två syften: som underhållning för mottagaren (som ska förmås sprida innehållet vidare) samt för att skapa annonsintäkter för dem som gjort innehållet.

Överkurs! Källkritik i skolan

Källkritik är en av de färdigheter som lyfts fram som centrala i läroplanen för både grundskolan och gymnasieskolan. I grundskolans läroplan står det: *”Eleverna ska kunna orientera sig i en komplex verklighet, med ett stort informationsflöde och en snabb förändringstakt. Studiefärdigheter och metoder att tillägna sig och använda ny kunskap blir därför viktiga. Det är också nödvändigt att eleverna utvecklar sin förmåga att kritiskt granska fakta och förhållanden och att inse konsekvenserna av olika alternativ”.*

Källa: Skolans uppdrag, sid 8, Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011, Reviderad 2015, Skolverket

- Dold marknadsföring. Det är vanligt att maskera reklam som journalistik (nyheter, et cetera). Denna form av kommersiell påverkan kallas för innehållsmarknadsföring eller content marketing på reklamspråk. Ofta gör det redaktionella berättarsättet att det blir svårt att skilja den här typen av reklam från traditionella artiklar.
- Bedrägliga affärer. De flesta som använder internet regelbundet har stött på oseriösa kommersiella aktörer. Att en affärsjurist i ett fjärran land vill låna ditt bankkonto för att göra en överföring som kommer göra dig rik är osannolikt. Du kan inte heller vinna ett lotteri som du aldrig deltagit i.
- Rykten och förtal. Nätet är en kommunikationskanal för den eller dem som vill sprida nedsättande rykten om privatpersoner, organisationer och företag. När något hävdats tillräckligt många gånger kan rena lögnar till slut accepteras som sanningar. Precis som i verkliga livet är det bra att förhålla sig neutral till utsagor som du inte kan bevisa samt även undersöka om eventuella fakta som redovisas är sanna eller inte.

2. Varför källkritik på nätet?

Genom källkritik undersöker du källors äkthet. Det är även en av de roliga och utmanade aspekterna av att göra egen källgranskning: du kan avslöja oriktiga uppgifter. Ett kritiskt tänkande innebär inte att du är vaccinerad mot att bli lurad, men efterforskningar på nätet kan göra att du blir mer medveten. En grundläggande utgångspunkt är att om något är för bra för att vara sant så är det nog inte heller sant.

Konsekvenser av brist på källkritik

Det finns ibland olika versioner av information/fakta på nätet, vilket gör att det finns en risk att du blir lurad, eller att du själv kan komma att sprida vidare felaktig information genom att dela saker okritiskt via sociala medier som Facebook och liknande.

Källkritiska svårigheter på nätet

Svårigheterna med kritisk värdering av källor på internet är många. Vi har redan berört en av dem, den stora mängd information som finns tillgänglig på nätet. Andra exempel på svårigheter, som du behöver kunna hantera är:

- **Hypermedia.** En webbplats eller en social medietjänst kan innehålla många olika medieformat samtidigt och på samma gång referera till många olika källor, vilket gör det till en utmaning att bedöma källornas trovärdighet.
- **Förvanskning.** Digitalt innehåll kan lätt ändras utan att bearbetningen går att upptäcka enkelt. Sedan kan medieformat på nätet kopieras och spridas hur många gånger som helst och då kan det vara svårt att veta om och hur informationen ändrats eller ens om kopiorna skiljer sig från originalet.
- **Föränderlighet.** Även stora etablerade sajter och tjänster med användbar information kan försvinna från nätet över en natt. Dessutom kan innehållet ändras när som helst och i och med det öka eller minska i trovärdighet.
- **Anonymitet.** Alla som använder internet kan utge sig för att vara någon annan än den de i själva verket är. Det gör det svårare för dig som ska vara källkritisk.
- **Självpublicering.** I och med att alla kan publicera vilken information som helst, skapas många källor vars information och budskap bygger på missförstånd eller dåligt underbyggda fakta.

Källkritiska möjligheter på nätet

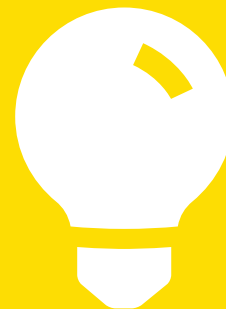
Det är lätt att bli överväldigad av de utmaningar som källkritik på nätet innebär. Men sanningen är att möjligheterna för att verkligen vara källkritisk är stora.

- Resurser. Nätet är den största samlingsplatsen för information och innehåll som mänskligheten hittills producerat.
- Effektivitet. Med en uppkopplad dator eller en mobil kan du snabbt ta del av stora mängder information från många olika källor.
- Interaktivitet. På nätet kan du fråga experter. Du kan via internet kommunicera med människor som är trovärdiga källor eller som kan tipsa dig om andra trovärdiga källor.
- Spårbarhet. Nätet är inte så anonymt eller kaotiskt som det först kan verka. Det finns många möjligheter att ta reda på vem som står bakom informationen på en webbplats och ibland finns det enkla tekniska möjligheter att ta reda på vem som står bakom en källa på internet.
- Jämförbarhet. Genom internets tekniska struktur kan du enkelt kopiera och katalogisera information från källor för ditt användande och det ger dig möjlighet att överblicka och sammanställa uppgifter för att bilda dig en åsikt om i princip vad som helst.

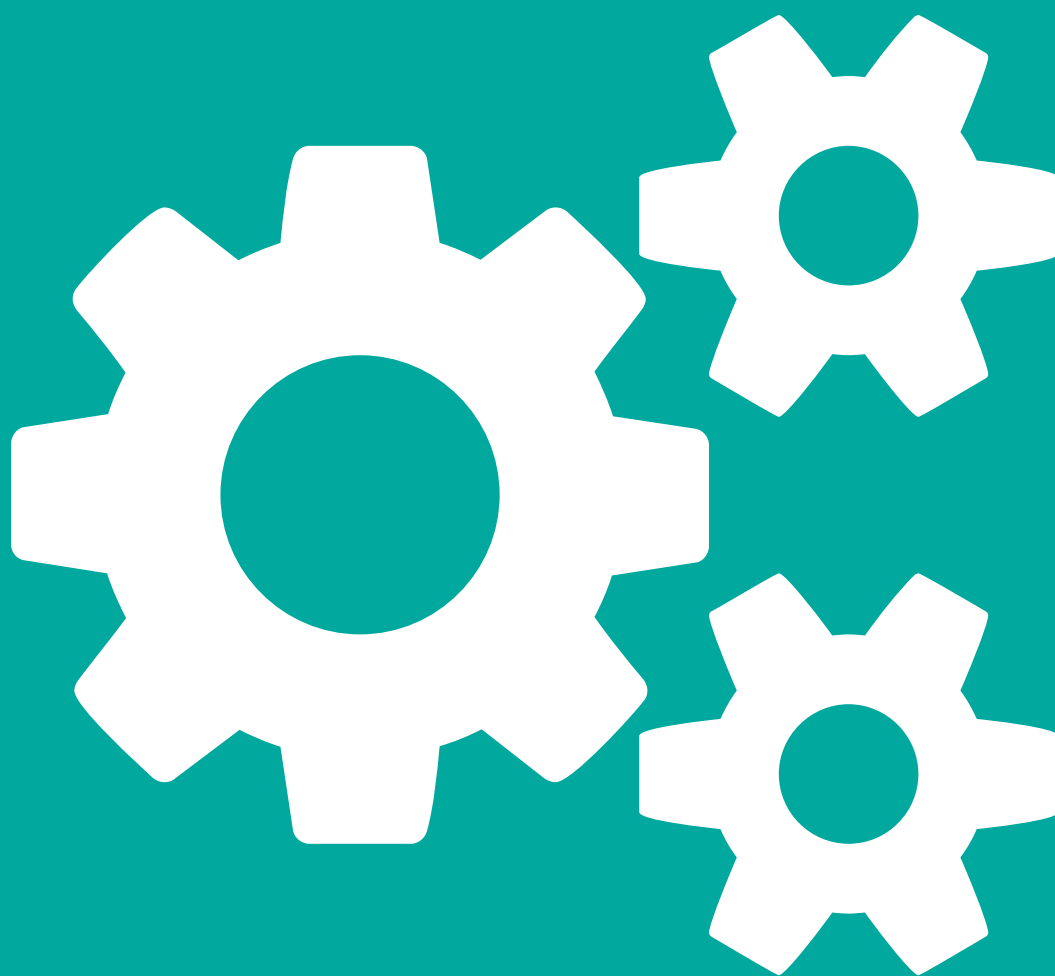
Överkurs! Internets starka tillväxt

I april 2016 fanns det 3,4 miljarder internetanvändare totalt. Det motsvarar cirka 46 procent av jordens totala beräknade befolkningsmängd. Den procentuella ökningen av nätanvändare från början av år 2000 till första kvartalet 2016 var hela 725 procent. I vissa delar av världen är internetpenetrationen fortfarande förhållandevis låg. Det är ingen orimlig gissning att antalet informationskällor på nätet kommer att fortsätta öka de kommande åren i takt med att allt fler människor får tillgång till utrustning och uppkoppling.

Källor: internetworldstats.com, internetlivestats.com

3. Praktisk källkritik på nätet

Det finns ett antal metoder och verktyg som du kan använda för att hitta och granska källor på nätet. I det här kapitlet hittar du några av dem. Du får bland annat tips på hur du kan ta reda på vem som står bakom en webbsajt, en grundläggande genomgång av hur webb-adresser är uppbyggda och vilken information du kan få ut av dem, hur du granskar och utvärderar webbplatser, använder söktjänster på rätt sätt och vad du egentligen får när du söker information via Google eller i flödena i sociala medier. Dessutom får du tips om hur du själv blir en bra källa.

Här är först några tips på hur du kan gå tillväga när du ska arbeta med källor och vara källkritisk.

1. **Syfte och sammanhang.** Vilken källa du kommer att använda beror på vilken uppgift du vill lösa och det sammanhanget kommer att hjälpa dig att bedöma källans trovärdighet.
2. **Kritisk inställning.** En skeptisk hållning är källgranskarens främsta egenskap. Ofta förenklas källkritik till att söka svar på om källan är vad den utger sig för att vara eller inte. Men vid ett källkritiskt arbete ingår även att göra en analys och dra slutsatser kring hur du värderat källan.
3. **Kriterier och checklistor.** I din källkritiska analys kan du använda de kriteriebegrepp (ovan) och de checklistor som finns i den här guiden.
4. **Välj rätt källa.** I arbetet med att lära sig värdera källor handlar det om att kunna hitta och använda den mest relevanta källan för den information man vill presentera, publicera eller få belägg för.

Om uppgiften är att ta reda på hur många svenskar som använde mobiltelefoner i Sverige under 2015 är rapporten Svenskarna och internet en naturlig utgångspunkt, men om du vill ta reda på vem som var statsminister i Sverige 1975 är inte rapporten Svenskarna och internet 2015 rätt källa.

Vem äger adressen?

Om du vill veta vem som står som innehavare för ett domännamn använder du tjänsten Whois. Det är en databas över domänregistreringar. Utländska webbadresser, det vill säga dem som inte slutar på .se eller .nu, hittar du på www.whois.com. Svenska webbadresser hittar du på www.iis.se.

3. Praktisk källkritik på nätet

En sak som är bra att kunna när det gäller att granska källor på webben är att känna till hur internets adresssystem, det så kallade domännamnsystemet (DNS) fungerar. En webbadress kan hjälpa dig att dra slutsatser kring vem som står bakom källan eller den informationen du tar del av på webben. Här har vi brutit ned en länk till den plats på webben där du finner information om IIS Internetguider i sina olika beståndsdelar.

Korta ned åt vänster

När du har en länk i din webbläsares adressfält, men inte hittar information om vem som står bakom sajten kortar du ned länken från höger till vänster:

<http://www.iis.se/internet-for-alla/guider>

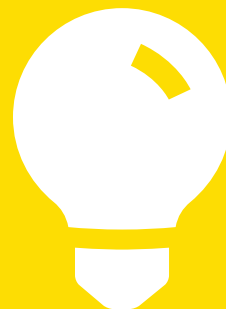
<http://www.iis.se/internet-for-alla/>

<http://www.iis.se>

Genom att korta ner från höger hamnar du på den huvudadress där det kan finnas information om vem som skapat innehållet på den längre adressen (länken, URL:en).

Tips! Vem länkar till vad?

Det finns ett enkelt sätt att undersöka vilka webbplatser som länkar till den källa (webbplats) som du vill granska. Med hjälp av sökordet link och ett kolon, följt av en webbadress, (link:www.iis.se) i sökfältet kan du med hjälp av Google ta reda på vilka sajter som länkar till adressen och hur många de är. Motsvarande kommando i söktjänsten Yahoo är site: www.iis.se

https://www.iis.se/internet-for-alla/guider

Här har vi brutit ned en länk i sina olika beståndsdelar.

Adressdel	Vad betyder tecknen?	...och vad betyder det?
https://	Hypertext Transfer Protocol Secure	Den första delen av en webbadress (som också kallas länk eller URL) talar om för ditt webbläsarprogram vilken sorts teknik för dataöverföring som används. http är den vanligaste varianten, men även https, är vanligt. https talar om att det handlar om en server, vars kommunikation är krypterad, vilket gör den relativt säker för avlyssning.
www	World wide web	www är en subdomän, alltså en underdomän till iis.se . Den anger att det är en serverdator med webb-innehåll.
.iis	Domännamn	Domännamnet talar vanligen om vem som äger och/eller står som avsändare för innehållet som finns på adressen. Genom att använda tjänsten Whois på iis.se kan du ta reda på vem som äger domänen. I det här fallet är det IIS.
.se	Toppdomän	Via vissa toppdomäner kan du få reda på i vilket land adressen har sitt ursprung. Du hittar en fullständig lista över alla toppdomäner, där ingår även olika länders toppdomäner på: www.iana.org/domains/root/db/
/internet-for-alla/	Katalog eller avdelning	Nästa steg i just den här URL:en är en övergripande avdelning som heter "guider" på IIS webbplats. Efter toppdomänen, åt höger räknat, kan en webbadress se ut nästan hursomhelst. Exempelvis ser adressen till filmen om Webbstjärnan, ut så här: http://www.youtube.com/playlist?list=PL52D188A6756F40CD&-feature=plcp
/guider	Underavdelning /webbsida	Det som ligger sist i webbadressen är webbsidan som du ser i din webbläsare.

Checklista! Utvärdera webbplatsen

Innan du använder information från en webbplats bör du besvara följande frågor för att värdera den.

- Vem är avsändaren? Finns det en informations- eller kontaktsida som berättar vem eller vilka som står bakom sajten? Finns det andra uppgifter om vem som är avsändare? Hur värderar du kunskaperna du får om avsändaren? Hur påverkar det innehållet? Vem har skapat sajten? Är det en myndighet? En privatperson? Ett lärosäte? Är det en organisation? Är det ett företag? Vilken betydelse har det för hur du värderar innehållet? Värdera och ta ställning.
- Vilket är syftet med webbplatsen? Vill den informera? Presentera fakta? Propagera för en åsikt? Sälja något? Underhålla? Har den flera olika syften? Är sajten reklamfinansierad eller inte? Hur påverkas innehållet av vilken sorts webbplats det är? Värdera och ta ställning.
- Vilken är målgruppen? Är innehållet komplicerat eller lätt att förstå? Är texterna välskrivna eller dåligt översatta? Stämmer angivna fakta? Hänvisas det till källor? Finns det något datum som visar när den uppdaterades senast? Fungerar länkarna?
- Kan du få informationen från andra ställen? Vilka andra webbplatser eller webbsidor länkar till den sajt du undersöker?

Webbplatser

I arbetet med att kritiskt granska en webbplats behöver du titta på flera saker. Webbplatser är skapade för olika syften. Är det ett material som är statiskt eller är det dynamiskt? Det är vanligt att dela upp webbplatser utifrån vilken typ av material som dominerar. Dynamiska webbplatser ändras regelbundet (ofta dagligen) medan

statiska sajter uppdateras mer sällan. Ett annat sätt att kategorisera webbplatser är genom att göra det utifrån webbplatsens huvudsakliga syfte.

Uppslags- och referenswebbplatser

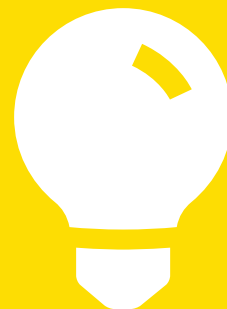
Uppslagsverk på nätet behöver inte baseras på samma förutsättningar som de traditionella uppslagsverken, till exempel Encyclopædia Britannica. De kan ha samma ambition som ett traditionellt uppslagsverk, att sammanställa vår gemensamma kunskap, men till skillnad från traditionella uppslagsverk kan alla bidra med innehåll, oavsett om man är expert eller inte. Wikipedia kallar sig den fria encyklopedin och har målsättningen att samla all världens kunskap på ett ställe. Det finns även andra användardrivna uppslagsverk på nätet som samlar kunskaper kring olika specialområden. Användardrivna uppslagsverk är en bra utgångspunkt, men du behöver ofta söka mer information från andra källor om du inte bara behöver basala fakta. Wikipedia och andra referenswebbplatserna är bra på att hänvisa till källor, varför du snabbt kan hitta primärkällor via en uppslagsverkssajt som då är en sekundärkälla.

Söktjänster

En söktjänst är en databas, ett index av webbsidor, bilder, filmer och så vidare, som vi använder för att hitta information. Det är viktigt att vara kritisk även till de verktyg som du använder för att hitta källor på nätet. Företag som Google och andra söktjänster agerar enligt en affärsidé som påverkar sökresultaten. Googles affärsidé är att sälja riktade annonser som är kopplade till ditt sökresultat, ditt beteende och din sökhistorik. Resultatet av en sökning beror på hur väl sajtens innehåll svarar mot det som sökalgoritmen söker på. På Google finns det ingen redaktion som värderar träffarna och tar ställning till

Tips! Titta tillbaka på webbens innehåll

Även om nätets innehåll ständigt förändras kan du gå tillbaka i tiden och kika på innehåll på webben såsom det var från 1996 och framåt. På sajten www.archive.org finns cirka 150 miljarder sidor sparade och sökbara. Sajten ger en intressant tillbakablick på webbens historia.

3. Praktisk källkritik på nätet

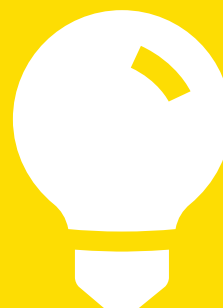
om källorna är relevanta, ”bra” eller inte. Det kan vara bra att söka på samma sökord i flera olika söktjänster för att jämföra resultaten. Många gånger ger söktjänster som Google dig svaret på enkla faktafrågor och fungerar därmed som källan. Men du kan inte ange Google som en källa, det är ett verktyg för att hitta källor och information.

Algoritmer och filterbubblor

En algoritm är en matematisk term för en serie samverkande instruktioner. Algoritmer används av i stort sett alla stora sajter på nätet, från e-handels sajter till tjänster som strömmar video. Det som är viktigt för dig att veta, både som person och källgranskare, är att dina vanor, de sajter du går in på, det du gör där och de appar du använder på nätet styr vilka sökresultat du får via sökningar i söktjänster och flöden i sociala medier. Du har säkert lagt märke till funktionen som automatiskt fyller i resten av ett ord eller mening när du börjar skriva i ett sökfält. Det är ett av de enklaste sätten som algoritmer används på. Men det finns även andra funktioner som baseras på hela din användningshistorik, geografiska hemvist, språk, kontakter med andra och så vidare. Många tycker det är smidigt med sajter och appar som föreslår länkar och innehåll och att det förbättrar upplevelsen av att använda tjänsterna. Baksidan är att mycket av det du gör på nätet registreras och används för att påverka dig direkt eller indirekt när du är uppkopplad.

Tips! Avancerat sökande

Lär dig skriva söksträngar som ger dig länkar till de webbsidor där informationen du söker finns. Exempelvis kan du sätta ord eller hela fraser inom citationstecken (”) för att söksvaret ska innehålla just det ordet eller en särskild fras. Om du till exempel är intresserad av hur du kan arbeta med barnprogrammering kan du genom att skriva `site:iis.se barnprogrammering` få länkar till det material som IIS tagit fram kring barnprogrammering.

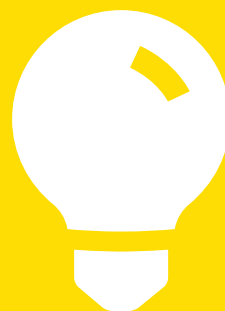

I praktiken innebär det att ditt eget beteende på nätet arbetar både för och emot dig. För dig när du vill hitta sådant som du redan visat intresse för och emot dig när du vill ta reda på något som ligger utanför din vanliga intressesfär. Detta är tydligt i sociala medier som Facebook där innehållet i ditt nyhetsflöde kan upplevas som ett kronologiskt flöde men i själva verket bestäms av en algoritm, som påverkas av vilka du interagerar med, vilka inlägg du har gillat, vilka filmklipp du tittat på, vilket innehåll du delat vidare till andra, et cetera. Till detta läggs också de data som samlats från vad dina "kontakter" har klickat på, "gillat", delat vidare, var du befinner dig och var de befinner sig – listan med parametrar är lång.

Ur ett källkritiskt och faktasökande perspektiv är användarupplevelsen som styrs av algoritmer problematisk. Vi som använder sociala medier och söktjänster i vardagen riskerar att inte nås av information som motsäger, eller i alla fall ifrågasätter, våra egna och våra bekantas åsikter och medievanor. I det här sammanhanget används ofta uttrycket filterbubbla för att beskriva den informations- och innehållsmässiga likriktning som uppstår när algoritmerna presenterar innehåll för användarna. Det tål att upprepas: det finns ingen objektivitet i söktjänsternas svar eller flödena i sociala medier. Det du ser, och vad du blir rekommenderad, är i enlighet med regler, algoritmer, som är programmerade att ge dig ett visst resultat. Filterbubblor, och algoritmerna som skapar dem, är en av huvudanledningarna till att innehåll som saknar källkritisk granskning får stor spridning som "sanningar" på nätet.

Tips! Sök utan att lämna digitala fotspår

Det finns olika verktyg som hjälper dig att skydda dina data, alltså din internettrafik, som är bra att känna till när du granskar källor och vill vara anonym. Du kan läsa mer om dem i Internetguiden Digitalt självförsvar.

Sociala medietjänster

En stor risk för oss som använder sociala medier i vardagen är att vi glömmer att förhålla oss kritiska, eftersom sociala medier bygger på att vi har relationer till dem vi delar information med. De litar vi på. En risk är att vi stänger av vårt kritiska tänkande. I sociala medier behöver vi förhålla oss kritiska mot den information vi möter, även om den kommer från våra vänner. Vi behöver också vara medvetna om att den tekniska plattformen styr vilken information vi får ta del av.

Nätsamhällen och diskussionsforum

Webbaserade samtal har den fördelen att de finns bevarade. Diskussionsforum som specialiserats på ett specifikt ämne kan vara till hjälp när du söker efter källor. Det korta uttrycket "Källa på det?" har etablerats i diskussionsforum på svenska för att be någon redovisa fakta kring ett påstående.

Bloggar

En blogg är variant av en webbplats. Det finns bloggar som fokuserar på ett ämne, eller ett fåtal ämnen, och gör det mycket hängivet. Dessa bloggar kan vara användbara källor och kan med tiden sammanställa omfattande resurser i form av länkar till källor och information.

Bli en bättre källa

När du publicerar information på nätet är det bra om du är tydlig med vem du är som står bakom webbplatsen/bloggen. Glöm inte att ange källhänvisningar till den fakta du redovisar. Försök helt enkelt att skapa det webbinnehåll du själv skulle vilja ta del av när du granskar inlägg med en källkritisk blick.

E-post

Glöm inte bort e-posten, internets mest grundläggande kommunikationsform, när du källgranskar. Om du inte har bråttom, ställ en fråga eller be om hjälp via e-post från dem som driver en webbplats eller nättjänst som du uppfattar borde kunna ge dig information som du inte kan hitta hur mycket du än söker.

Viktigt! Två alternativa söktjänster

Det finns alternativa söktjänster till Google. Här är två av de söktjänster som säger sig värna om den personliga integriteten. När det gäller källkritik så är det intressant att jämföra olika söktjänster och de resultat de ger.

Duckduckgo

Duckduckgo är baserad på öppen källkod och redovisar även tydligt på webbplatsen hur de arbetar med att inte lagra data om dig med exempelvis cookie-teknik.

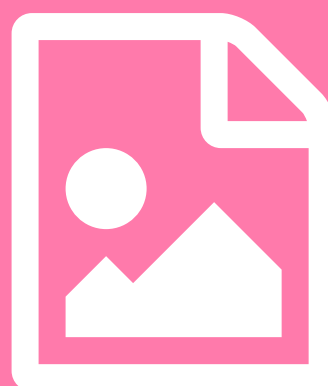
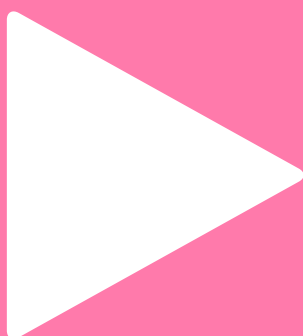
www.duckduckgo.com

Startpage

Den här tjänsten skickar dina sökord till Google och presenterar sedan svaren på Startpages sajt. Tanken med detta är att Googles algoritmer inte kan använda dina användardata för att anpassa sökresultatet, utan sökningen blir anonym webbtrafik till och från Startpage och Google.

www.startpage.com

4. Källgranska medieformat

När du vill bedöma källor och information med hjälp av de källkritiska kriterierna äkthet, tid, beroende och tendens (se kapitel 1) på internet kan du ta till olika knep beroende på vilket medieformat som informationen är skapad i. Här har jag samlat några av mina favoriter.

Text

- Klipp ut en rubrik eller hela fraser ur ett källmaterial på webben och sätt dem inom citattecken ("så här") och gör en sökning i en söktjänst. På så sätt kan du kontrollera vilka webbplatser som innehåller texten du hittat och i bästa fall även avgöra dess ursprung.
- Sök i diskussionsforum efter en ämnesrubrik eller en exakt fras. Diskuteras det ämne du är intresserad av? Vad säger debattörerna?

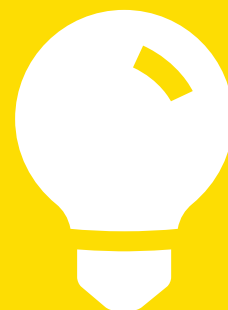
Bild

- Använd Googles bildsökningfunktion (images.google.com). Högerklicka på bilden och välj "sök på Google efter bild" om du vill ta reda på mer om en bild. Med bildsök kan du ladda upp en bild och söka efter liknande eller exakt samma bildinnehåll.
- Med hjälp av webbtjänsten TinEye (www.tineye.com) kan du ladda upp en digital bild, eller ange en exakt webbadress till en bild. Du får reda på var bilden används (bland de sidor som tjänsten indexerat) och får även se om bilden finns i andra, ändrade versioner. Det här är användbart när du till exempel misstänker att en bild som visas i ett sammanhang i själva verket har ett helt annat ursprung.
- Att avgöra om en digital bild är äkta eller har blivit manipulerad är svårt. Ett smart trick är att använda det engelska ordet för bluff, "hoax", bland dina sökord. Då kan du hitta mer information med lite tur.

Tips! Fejkade naturfoton

Den prisbelönade naturfotografen Terje Hellesø avslöjades med att ha gjort fotomontage, som han påstod var autentiska bilder. Det var en bloggande jaktvårdskonsulent som först uppmärksammade fusket och medlemmar på diskussionsforumet Flashback bevisade att bilderna var manipulerade. Hellesø erkände sedan på webbplatsen Fotosidan.

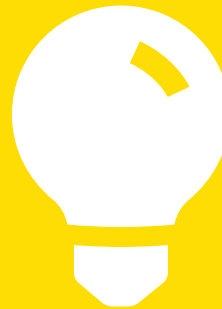
Källor: Fotosidan, Sveriges Radio

Tips! Övningar och kurser

Vi vill tipsa om att det finns kurser med konkreta exempel som kompletterar innehållet i den här guiden.

<https://www.webbstjarnan.se/kallkritik>

Ljud

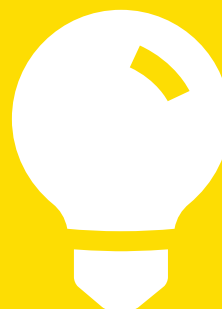
- Att avgöra om en digital ljudupptagning på nätet är autentisk är svårt. En sökning på rubrik eller filnamn kan ge dig ledtrådar.

Video

- Vid en granskning av videomaterial är det viktigt att du tittar på saker som klippets kvalitet, ljudkvaliteten, vem som står bakom uppladdningen och så vidare. I kommentarerna kan det avslöjas om en film är manipulerad eller om innehållet i sin helhet är en bluff.

Tips! Internetmuseum

Följ med på en resa genom den svenska internethistorien! Hur gick det till när Sverige blev ett av världens mest digitalt utvecklade länder? På internetmuseum.se får du svaret levererat i form av en skön mix av internetkultur, politik, teknik och nostalgi. Sveriges första helt digitala museum är gratis att besöka och alltid öppet - www.internetmuseum.se

Viralgranskaren

Viralgranskaren är ett folkbildande projekt på tidningen Metro. Syftet är att granska påståenden som får stor spridning i sociala medier, men också att främja källkritik på nätet.

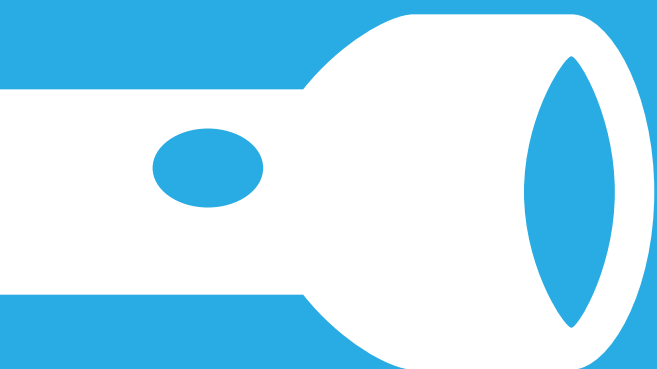
Sedan starten i mars 2014 har vi granskat tusentals påståenden och skrivit hundratals artiklar om de mest uppmärksammade fallen. Via Viralgranskarens Facebook-sida eller Twitter-konto tar läsare dagligen kontakt med oss och kan tipsa oss och ställa frågor om saker de sett delas på nätet.

Vi vill främja källkritiskt tänkande och att till exempel ge verktyg till Facebook-användare så att de ska bli bättre på att kolla upp saker som de ser i sina flöden. Det är viktigt att gå tillbaka till ursprungskällan och läsa på om de källor som du vill dela. Vi lever i en tid då det är ganska lätt att göra en extra liten koll innan vi sprider vidare påståenden på nätet.

2014 tilldelades Viralgranskaren Stora journalistpriset i kategorin Årets förnyare och har även fått utmärkelsen Årets folkbildare av föreningen Vetenskap och folkbildning.

Viralgranskaren

5. Länkar och tips på mer läsning

Skolverket har en utmärkt sajt, "Kolla källan", som är särskilt inriktad på källkritik på nätet och som du finner på www.skolverket.se

Det finns även en Kolla källan-wiki, en samlingsplats för skolingångar på temat källkritik <http://kollakallans.wikispaces.com/>

Hos Statens medieråd kan du lära dig mer om källkritik <http://statensmedierad.se/laromedier/kallkritikvemvadvarfor.361.html>

Hos UR kan du se filmer om källkritik <http://urkola.se/Produkter/177414-Ar-det-sant-Kallkritik>

På Metros Viralgranskaren gräver journalister i historier som fått spridning på sociala medier <http://www.metro.se/nyheter/viralgranskaren/>

På webbstjärnan hittar du övningar och filmer om källkritik. <https://www.webbstjarnan.se/kallkritik>

Källor

Fotosidan

Sveriges Radio

Google

Verisign

Web Foundation

Tilburg University

internetworldstats.com

internetlvestats.com

Kristina Alexanderson

Kristina Alexanderson är chef för internet i skolan på IIS. Hon är ansvarig för Webbstjärnan, som är en skoltävling där elever tävlar om att skapa en webbplatsen av sitt skolarbete. Genom Webbstjärnan blir eleverna mer medvetna medieproducenter och kunniga i källkritisk granskning. Kristina Alexanderson är även projektledare för Creative Commons i Sverige och en flitig anlitad expert och föreläsare.

Foto: Sara Arnald CC-BY ND

Källkritik på internet

IIS internetguide, nr 25. 2016.

Version 2.0

Kristina Alexanderson

Texten skyddas enligt lag om upphovsrätt och tillhandahålls med licensen Creative Commons Erkännande 2.5 Sverige.

Illustrationerna skyddas enligt lag om upphovsrätt och tillhandahålls med licensen Creative Commons Erkännande-Icke-Kommersiell-IngaBearbetningar 2.5 Sverige.

Läs mer om ovanstående villkor på <http://www.creativecommons.se/om-cc/licenserna/>

Vid bearbetning av verket ska IIS logotyper och IIS grafiska element avlägsnas från den bearbetade versionen. De skyddas enligt lag och omfattas inte av Creative Commons-licensen enligt ovan.

IIS klimatkompenserar för sina koldioxidutsläpp och stödjer klimatinitiativet ZeroMission.

Författare: Kristina Alexanderson

Redaktör: Lotta Kempe, Jessica Bäck och Kristina Alexanderson

Projektledare: Jessica Bäck

Formgivning och illustrationer: AGoodID

Andra upplagan

ISBN: 978-91-7611-697-5

Vi driver internet framåt! IIS arbetar aktivt för positiv tillväxt av internet i Sverige. Det gör vi bland annat via projekt som samtliga driver utvecklingen framåt och gynnar internetanvändandet för alla. Exempel på pågående projekt är:

Bredbandskollen

Sveriges enda oberoende konsumenttjänst för kontroll av bredbandsuppkoppling. Med den kan du på ett enkelt sätt testa din bredbandshastighet.

www.bredbandskollen.se

Internetdagarna

Varje höst anordnar vi Internetdagarna som är Sveriges ledande evenemang inom sitt område. Vad som för tio år sedan var ett forum för tekniker har med åren utvecklats till att omfatta samhällsfrågor och utvecklingen av innehållet på internet. www.internetdagarna.se

Internetfonden

Hos Internetfonden kan du ansöka om finansiering för fristående projekt som främjar internetutvecklingen i Sverige. Varje år genomförs två allmänna utlysningar, en i januari och en i augusti. www.internetfonden.se

Internetguider

IIS publicerar kostnadsfria guider inom en rad internetrelaterade ämnesområden, som webb, pdf eller i tryckt format och ibland med extramaterial.

Internetstatistik

Vi tar fram den årliga, stora rapporten "Svenskarna och internet" om svenskarnas användning av internet och dessemellan ett antal mindre studier.

Webbstjärnan

Webbstjärnan är en skoltävling som ger pedagoger och elever i den svenska grund- och gymnasieskolan möjlighet att publicera sitt skolarbete på webben. www.webbstjarnan.se

Internetmuseum

I december 2014 lanserade IIS Sveriges första digitala internetmuseum. Internetmuseums besökare får följa med på en resa genom den svenska internethistorien. www.internetmuseum.se

Federationer

En identitetsfederation är en lösning på konto- och lösenordshandlingen till exempel inom skolans värld eller i vården. IIS är federationsoperatör för Skolfederation för skolan och Sambi för vård och omsorg. www.iis.se/federation

Internets infrastruktur

IIS verkar på olika sätt för att internets infrastruktur ska vara säker, stabil och skalbar för att på bästa sätt gynna användarna, bland annat genom att driva på införandet av IPv6. www.iis.se

Sajtkollen

Sajtkollen är ett verktyg som enkelt låter dig testa prestandan på en webbsida. Resultatet sammanställs i en lättbegriplig rapport. www.sajtkollen.se

Läs mer på nätet redan idag! På Internetguidernas webbplats hittar du mängder av kostnadsfria publikationer. Du kan läsa dem direkt på webben eller ladda ner pdf-versioner. Det finns guider för dig som vill lära dig mer om webbpublicering, omvärldsbevakning, it-säkerhet, nätets infrastruktur, källkritik, användaravtal, barn och unga på internet, digitalt källskydd och mycket mer.

Nya Internetguider!

Motverka nätmobbning!

Av: Åsa Secher

Att använda internet är lika självklart för barn och unga som att kliva upp ur sängen på morgonen. Och nätet är fantastiskt. Men när internet blir en plattform för kränkningar och mobbning är det lätt att som vuxen känna sig bortkollrad bland alla webbsidor och sociala appar.

Den här guiden vänder sig till dig som undrar vad du ska tänka på när du pratar med barn och unga om nätet, vad du kan göra om du får reda på att någon råkat illa ut, eller om någon behandlar andra illa på internet.

Guiden, som är ett samarbete med Bris, riktar sig till vuxna i barns närhet och handlar i huvudsak om barn i åldrarna 10 till 16 år.

Ungas integritet på nätet

Råd till dig som är vuxen

Av: Åsa Secher

Den här guiden belyser vad integritet på nätet betyder för unga idag. Det är ett viktigt ämne att ta sig an för att vi som vuxna ska kunna stötta och hjälpa barn och unga att känna var deras gränser går så att de inte råkar illa ut. Guiden riktar sig till vuxna i barns närhet och även om internetanvändandet börjar i tidig ålder, handlar innehållet framför allt om unga i åldrarna 10 till 16 år. Du får bland annat ta del av vad unga gör på nätet, vad grooming är, hur du som vuxen kan hjälpa unga att sätta gränser och vad Barnkonventionen säger om ungas rätt till integritet. Guiden är producerad i samarbete med Barnens Rätt i Samhället (BRIS).